

La llengua materna de Lucrecia Borja segons alguns dels seus escrits

Autor: Montserrat Camps

Data de publicació: 03-06-2016

Els escrits de Lucrecia Borja quina llengua materna deixen entreveure? Amb quina llengua pensava? En italià, en castellà o en català? La Montse Camps ens ho desvela en aquest estudi

Aquest treball és el resultat de l'anàlisi de les nou cartes que s'han trobat escrites en italià per part de Lucrecia Borja a l'humanista Pietro Bembo. Sabem que el Papa Alexandre VI usava el català amb els seus familiars, amics i compatriotes. Un cop comparats a fons els escrits de pare i filla, es pot arribar a certes observacions sobre una comuna manera d'escriure.

Similituds entre l'escriptura d' Alexandre VI i Lucrecia Borja

- 1) Es mantenen les e- inicials en mots que no l'haurien de dur: excusatione (scusa), extendero (stenderò), expeditione (spedizione)... És a dir, en ambdós s'hi veu una tendència llatinitzant, pròpia de l'època;
- 2) Ús de les formes proclíiques o enclíiques dels pronoms febles amb -e en comptes de -i (me, te, se, ve) i també la preposició de, en comptes de di;
- 3) Preferència pels possessius posposats al nom: Misser Pietro mio, la mente vostra, seruitio vostro, lelettere vostre...;
- 4) Manca de diftongació: se po (si può), bono i bon (buono i buon), nouo (nuovo), pedi (piedi), locho (luogo);
- 5) Caiguda de les vocals finals, com en els infinitius: acceptar, esser, far, intender, reputar, diferir, risponder, o en altres paraules tan clares com qual (quale). Aquest és un cas claríssim que G. Gasca veu com a catalanisme en els escrits de Roderic, i que en Lucrecia també es compleix. L'empremta del català, doncs, hi és evident en tots dos;

6) Alguns trets lingüístics comuns que també demostrarien el punt anterior són la concordança del participi dels verbs compostos amb el complement directe (Ho receputa e lecta una vostra lettera) i l'ensordiment o sonorització indistintament de consonants intervocàliques, més enllà del que feia el toscà (consequire/ conseguire, satisfarli/ soddisfarli, locho/luogo);

7) Ús de la paraula *doi* en comptes de *due*, paraula que es deia molt per la part de l'Emilia Romagna (recordem que ella era duquessa de Ferrara);

Anàlisi de les IX cartes publicades de Lucrecia Borja

Les nou cartes que ens han pervingut de Lucrecia són en italià, tret d'un parell, que ens han arribat en un castellà propi d'un tardà segle XVI o ben entrat segle XVII. Se suposa que totes estan escrites entre el 1503 i el 1517 i van dirigides a l'humanista Pietro Bembo.

1-Podem parlar de llatinismes en aquests casos:

a) *cum* (*con*);

b) Acabaments en *-tione* (*-zione*) (*gratificatione*, *satisfactione*, *obligatione*);

c) Inicis amb *ex-* en comptes d'una "s" inicial (*expeditione*, *excusatione*);

d) Els grups "ct" o "pt" en comptes d'una doble t (*lecta*, *respecto*);

e) Ús de la preposició *de* en comptes de *di* (excepte en les traduccions del castellà a l'italià de les cartes 6 i 7, que es devien escriure posteriorment i on l'ús de la preposició *di* està plenament normalitzat);

f) S'hi troben moltes paraules amb *hac* que actualment en italià no en porten, però en català sí i algunes en portaven en llatí. A finals del segle XV i principis del XVI, l'humanista Aldo Manuzio va intentar abolir aquesta lletra de totes les paraules, fins i tot del verb "avere", però no va ser fins al 1691, que els acadèmics de la Crusca la van mantenir tan sols en les quatre formes del verb "avere" que resultaven homòfones, obviant fins i tot les reticències anteriors de l'humanista Ariosto (seva és la famosa frase crítica sobre les *hacs*: «Chi leva la H all'huomo non si conosce huomo, e chi la leva all'honore, non è degno di honore»). Per tant, no he assenyalat cap paraula que tingui un ús inadequat actual de la *hac*;

g) Ús de la conjunció *et/e*, amb alternances indiscriminades;

h) Canvi *v/u* (*accusarui*, *uostro*). En l'italià de l'època era ben bé així, amb la *u*; i l'artífex d'aquest canvi a *v* va ser l'humanista Gian Giorgio Trissino l'any 1524, encara que no va esdevenir una distinció fins al segle XVII, i definitiva al segle XVIII. Així, doncs, és molt habitual de trobar-nos aquesta alternança en aquestes cartes;

i) Altres expressions llatinitzants com *insino ad hora*= fins ara (*fino ora*), trobada en altres textos de l'època;

2-Mots i girs que traeixen la influència del català:

a) Les desinències de les formes verbals com *vorria benecheri compensasti/ vorrei benecheri compensassi* (Usa el *passato remoto*, incorrecte en les oracions completives, que requereixen un subjuntiu. Tal com ho tenim aquí, significaria voldria que vas recompensar/ recompensares. A més, el tracte general de les cartes és de vós. Com és que aquí el tracta de tu? Si el tracte és de vós, la terminació hauria de ser *-aste*); *io desideraua/ io desideravo*, *se contentara/ si contenterà*, *ho receputa /ho ricevuta*, *me sia doluta /mi sia spiaciuta*, *forria stata/sarebbe stata* (en napolità es manté encara avui aquesta forma *forria*, molt similar al "fóra" català); *acceptar/ accettare*, *non saperia/ non saprei*, *tenire per firmo/ tenere per fermo*, *ve possi esser stato/ vi possa esser stata*, *ve regratio/ vi ringrazio*, *sentete /sentite* (pel que fa a aquest darrer cas, sí que he trobat aquest canvi d'una *-i* per una *-e* en la segona persona del plural, però només en textos del segle XVIII o XIX);

b) L'ús dels relatius:

-per li quali ve prego(III)= per la qual cosa us prego (perciò vi prego). Per i quali seria la forma que hauria d'usar si abans hi hagués un antecedent masculí plural, però no és el cas;

-agiongermi innumerabili oblii quali (I) = afegir-me innumbrables obligacions, les quals... (aggiungermi innumerevoli obblighi, i quali...);

-per il che non mi estendero (I) = per la qual cosa no m'estendré (perciò non mi estenderò). Aquest relacionant "per il che" no té sentit; hauria d'haver triat una conjunció coordinant consecutiva, tipus perciò, eppure o quindi;

-acceptar el suo bono animo, quale (III) = acceptar el seu bon ànim, el qual (accettare il suo buono animo, il quale). Altre cop manca l'article del pronom relatiu...

c) Manca de diftongació: se po (può), bono i bon (buono i buon), nouo (nuovo), pedi (piedi), locho (luogo);

d) La concordança del participi dels verbs compostos amb el complement directe (Ho receputa e lecta una vostra lettera). G.Gasca considera també que es tracta d'un catalanisme clar;

e) La doble negació del no amb el mai, ben pròpia del català i dels escrits d'Alexandre V: non saperia mai (V) = no sabria mai (non saprei mai). Mai per nisun tempo (V) = mai mai (mai): diu dues vegades el mateix i sembla altre cop una reminiscència de la doble negació;

f) La recció d'algunes preposicions: pregoui a tenere per firmo (VIII) = us prego que doneu per fet (vi prego di tenere per fermo). Pregare regeix di i no a, cosa que, juntament amb la i de tenere, em fa pensar en una construcció molt catalana, perquè en català posem a o de al davant d'infinitiu;

g) Altres mots estranys a l'italià i propers al català:

-igualata (uguagliata);

-restovene in quella obligatione (II) = resto en aquella obligació (resto in quel obbligo). Per una banda, el pronom -ne és un reforç o un pleonisme de in quella obligatione; és com si diguéss us en resto, en aquella obligació;

-abbiano a resultarui (III) = us hagin de resultar (debano resultarvi). Ús del verb avere, com en català;

-lo incontro (V) = la trobada (l'incontro). Si abans hem trobat un lo amb sentit neutre, ara aquest és un article masculí, com encara s'usa en el català nord-occidental, i mal usat en italià;

-Usa iudice i una línia més avall dirà giudicio (giudizio), paraula que sembla pensada en català i acabada en -o per italianitzar-la;

3- Mots que traeixen la influència del castellà:

a) -como accadendoui (III) = com succeint (come). El mot como és un castellanisme, tot i que també podria ser una italianització del mot català com;

b) -Maxime (II) = sobretot (soprattutto) és un terme castellà, tot i que també es podria considerar llatí;

c) -tenite intender da me (V) = heu d'entendre de part meua (dovete intendere da me). Tenere no és un verb auxiliar ni forma perfrasi amb infinitius en italià, però sí en català col·loquial.

En tot cas, tampoc no usa bé la desinència, que hauria de ser tenete. Aquest sembla un cas clar de castellanisme. Intender també perd la -e final, com passa també en els textos d'Alexandre VI;

d) -lo che me scriuete (III) = allò que m'escriviu (quelloche mi scrivete). Aquest "lo" era usat en català com a article masculí i neutre, però gens usat en italià. Almenys, en la meua recerca no hi he trobat altres textos en què hi aparegui. De manera que ben bé podria ser una estructura catalana de l'època.

4-També s'hi troben hispanismes; és a dir, expressions que no se sap ben bé si vénen del català o del castellà.

a) La manca de consonants dobles: obligui (obblighi), scontenteza (scontentezza), dubio/(dubbio), maggiore (maggiore), racomandandome (raccomandandomi), troppo (troppo);

b) innumerabili innumerevoli, ve regratio (vi ringrazio);

c) per mio respecto (III)= pel que fa o respecta a mi (per quanto riguarda me). En italià, rispetto no s'usa en aquest context;

d) evangelio= ideologia (vangelo);

e) desperare= desesperar (disperare).

5- La darrera carta, la IX, és també força diferent de les anteriors:

-Li manquen conjuncions;

-Usa el demostratiu llatinitzant ipsa (ipsa) dos cops;

-Hi apareixen ja força paraules amb doble consonant (zerrebbe, preffato, remetto...);

-Ús de paraules amb la s- inicial (speranza, spesso, stato...);

-Desapareix el grup -ct- de satisfacione, que esdevé satisfatione;

-Per primer cop, la datació no coincideix: en comptes de De Ferrara, ara escriu In Ferrara. I quan s'escriu el mes, primer hi diu agosto i dues línies més avall hi diu e d'altra mano: VII Augusti 1517 (és a dir, algú va afegir la data en llatí i, per tant, és molt probable que les cartes s'haguessin reescrit);

-I pel que fa a l'any, entre la primera i aquesta darrera hi ha 14 anys de diferència.

6- El pròleg:

El pròleg mereix un apartat. Tenint en compte que l'any d'edició és el 1759 i sense que em calgués una anàlisi tan minuciosa com la de les cartes, m'inclino a pensar que ha estat, si no traduït, pensat en castellà. Exemples:

-non si sa nè donde nè come provvennero alla biblioteca. Aquest donde és claríssimament castellà, mai cap italià, crec, no l'ha fet servir abans. Torna a sortir a la pàgina 6 del pròleg: È noto poi donde proceda. També en diversos passatges s'ha trobat ove i dove, el primer més literari que el segon, però tots dos correctes. Així, doncs, un mateix autor escriu ove, dove i donde en un mateix escrit?

-Di vero (davvero) és un hispanisme;

-Roderigo è gridato papa (Roderigo è eletto/nominato papa). Val a dir que gridare vol dir alçar la veu, però no nomenar. Altre cop, tant pot provenir del castellà com del català;

-a far più salda la amistanza del Moro = a fer més ferma l'amistat/ amistança de Moro (a far più salda l'amicizia del Moro). El mot amistanza no existeix en italià, que seria amicizia, però en castellà sí que existia, sinó que actualment està en desús. En català continua ben viva;

-ha scavato la sua fossa = s'ha cavat la pròpia fossa; té el mateix sentit figurat en les tres llengües, la de propiciar-se una situació desfavorable un mateix. En italià, l'auxiliar d'un verb pronominal és essere i no avere, per tant, ha de ser si è scavato la fossa. Això també podria ser ben bé un hispanisme.

7- Les dues cartes en castellà:

La carta VI porta una inscripció final que diu:

"A tergo, di mano di Lucrezia, leggesi: Al vrytuoso y nostro Car..mo Miçer pedro bembo". És a dir, es vol deixar clar que almenys la dedicatòria l'escriu ella "di mano di Lucrezia". Però, per què li castellanitzen el nom de Pietro a pedro i en minúscula, fins i tot el cognom?

Tant la VI com la VII tenen la corresponent traducció feta en un italià força diferent del de les altres: un italià més evolucionat i sense pràcticament llatinismes, amb un ús correcte de les preposicions "di", les dobles consonants, els pronomes acabats ja en -i, etc, la qual cosa evidencia que foren redactades com a mínim un segle més tard.

8- Errades diverses o alternances:

a) Les manques de concordança:

-de propria mani (III)= de pròpia mà (di propria mano). Ha concordat mano en plural, potser perquè la paraula anterior era també en plural, versi.

b) Els mateixos mots escrits en formes diferents: Verso de voi/ verso voi, ricomandata/ raccomandandome, ricompensasti/ recompensare, ansia/ anxia.

9- Conclusions:

1-Els trets típicament castellans, més escadussers que els catalans, demostren que probablement les cartes foren escrites en català, però qui les va traduir, d'origen castellà, va cometre alguns errors;

2-Una altra possibilitat fóra que Lucrecia Borja escrivís en italià pensant en català, per la sintaxi i pels girs i mots pròpiament catalans que ja he exposat, però les cartes, a la vegada, mostren motius més que suficients d'haver estat retocades des d'una mentalitat castellana;

3-Les cartes VI i VII estan escrites en un mal castellà i traduïdes a un italià més evolucionat (sense pràcticament llatinismes, amb un ús actual de la prep. "di", les dobles consonants o els pronoms febles acabats ja en -i...);

A més, hi ha un escrit afegit al final que diu: "A tergo, di mano di Lucrezia, leggesi: Al vrytuoso y nostro Car...mo Miçer pedro bembo". És a dir, es vol deixar clar que almenys la dedicatòria l'escriu ella: "di mano di Lucrezia". Castellanyzen el nom de Pietro a pedro i l'escriuen en minúscula.

Tot això evidencia que aquestes dues cartes foren traduïdes com a mínim un segle més tard;

4-La carta IX representa un canvi d'estil tan brutal que no és possible que sigui escrita per la mateixa persona que les altres (li manquen conjuncions; usa mots ja amb doble consonant com zerrebbe, preffato,remetto, amb s- inicial com speranza, spesso, stato);

La datació tampoc no s'assembla a les altres: en comptes de De Ferrara, ara escriu In Ferrara. I quan s'escriu el mes, primer hi diu agosto i dues línies més avall hi diu e d'altra mano: VII Augusti 1517 ; és a dir, que algú altre va afegir la data en llatí, que mostra una diferència de 14 anys respecte de les altres cartes, del 1503 Com algú es pot escriure amb una altra persona com a mínim 8 cartes durant el 1503 i la novena, al cap de 14 anys, sense que contingués cap referència al lapse de temps? Sembla, doncs, la carta més manipulada de totes;

5-El pròleg és bastant posterior: està pensat en castellà i, probablement, escrit per un castellà.

6-COM QUE diversos autors ens parlen de l'estesa presència del català a la Roma dels segles XV i XVI (el mateix Jordi Bilbeny els cita en el seu article, que referencio a la bibliografia); COM QUE hem trobat cartes d'Alexandre VI en català a compatriotes o a familiars; COM QUE sabem que els Borja parlaven el català entre ells; COM QUE sabem que pare i filla s'escriuen, però de cartes entre ells dos, no ens n'han pervingut; COM QUE analitzant les cartes en italià d'un i altre veiem que mantenen unes similituds sintàctiques i lingüístiques generals molt evidents; COM QUE sabem per referències que Pietro Bembo havia escrit en català a Lucrecia potser per impressionar-la, potser per obtenir cert prestigi; COM QUE un cop llegides les cartes detecto tantes vacil·lacions, errades i catalanades, LLAVORS es pot arribar a la conclusió que Lucrecia Borja va escriure la majoria de les seves cartes a Pietro Bembo en català, perquè era la llengua pròpia, d'ella, i després van ser retocades i traduïdes a l'italià i al castellà.

Montserrat Camps

Bibliografia:

-HUGH SHANKLAND, "Preface", The Prettiest Love Letters in the World. Letters between Lucrezia Borgia and Pietro Bembo. 1503 to 1519; traducció i prefaci de Hugh Shankland, David R. Godine, Publisher; Boston, 1987.

-FERNANDO GREGOROVIVUS, Lucrecia Borgia. Según documentos y correspondencias de su propio tiempo; traducció i edició d'A. Escarpizo, Editorial Lorenzana, Barcelona, 1962.

-GIULIANO GASCA QUEIRAZZA, Gli scritti autografi di Alessandro VI nell'Archivium Arcis; Ed. Rosenberg e Sellier, Torino, 1959.

-CESÁREO CALVO RIGUAL, Estudi contrastiu del lèxic de la traducció italiana del Tirant Lo Blanc (1538); Ed. IEC, Secció Filològica, Barcelona, 2012

-JORDI BILBENY, «La llengua catalana a la Roma d'Alexandre VI», <http://www.inh.cat/articles/La-llengua-catalana-a-la-Roma-d'Alexandre-VI>

-JORDI BILBENY, «Lucrecia Borja parlava en català», <http://www.inh.cat/articles/Lucrecia-Borja-parlava-en-catala>